

Het strijdtoneel van Europa

Omslag:

Bombardement van Brussel (1695): olieverf op doek, anoniem. Dit eigentijdse schilderij geeft een apocalyptisch beeld van de Grote Markt van Brussel, die in lichterlaaie staat na het bombardement op het stadscentrum door de Franse troepen onder leiding van maarschalk de Villeroij. We zien een paar gebouwen die inmiddels zijn verdwenen, zoals op de achtergrond de toren van de Sint-Niklaaskerk, die tevens dienstdeed als belfort, en rechts de grote fontein voor het Broodhuis. De Brusselaars zouden erin slagen de Grote Markt binnen vijf jaar te herbouwen.

Van Edward De Maesschalck verschenen
bij Davidsfonds Uitgeverij:
De graven van Vlaanderen (861-1384)
De Bourgondische vorsten (1315-1530)
Oranje tegen Spanje (1500-1648)

De Maesschalck, Edward
Het strijdtoneel van Europa (1648-1815)
De Zuidelijke Nederlanden onder Spaans, Oostenrijks en Frans bewind

© 2019 Davidsfonds / Standaard Uitgeverij nv,
Rijnkaai 100/A11, B-2000 Antwerpen en Edward De Maesschalck
Gemaakt onder licentie van Davidsfonds. 'Davidsfonds' is het geregistreerde
merk van Davidsfonds vzw, Quinten Metsysplein 12, 3000 Leuven.

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland:
New Book Collective, Amsterdam
www.newbookcollective.com

Eerste druk augustus 2019

Omslagontwerp: Bart Luijten
Omslagfoto: Museum van de Stad Brussel – Broodhuis, Inv. K 1973-1,
Anoniem, Het bombardement van de Grote Markt, ca. 1695
Opmaak binnenwerk: Bart Luijten
Kaarten: © Van Oort redactie en kartografie, Almere (Nederland)
Stambomen: © Els Ruppel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke
wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 5908 958 7
D/2019/0034/036
NUR 685 | 688

Edward De Maesschalck

HET STRIJDSTONEEL VAN EUROPA 1648-1815

De Zuidelijke Nederlanden onder Spaans, Oostenrijks en Frans bewind

INHOUD

WOORD VOORAF	8		
DEEL 1		DEEL 2	
SPANJE TEGEN FRANKRIJK (1648-1678)	15	DE SPAANSE ERFENIS (1678-1713)	61
HERFSTTIJ VAN SPANJE	15	DE FRANSE MACHTSHONGER	61
De jeugd van Filips IV	15	Tot het Bestand van Regensburg (1684)	61
Spaans bestuur	17	Opheffing van het Edict van Nantes	63
Frankrijk in de aanval	19	Willem III wordt koning van Engeland	64
Rampen over Spanje	21	Het begin van de Negenjarige Oorlog	65
		Het leed van Kortrijk	68
DE SPAANSE NEDERLANDEN	23	MAXIMILIAAN-EMANUEL VAN BEIEREN	70
Overheidsinstellingen	23	De keurvorst van Beieren	70
Het Spaanse leger	23	Landvoogd in Brussel	70
Triomf van de Kerk	25	Aanhoudende verliezen	72
Religieuze conflicten	26	De kansen keren	75
Ongelukseeuw?	27	Het bombardement op Brussel	76
Arm en rijk	28	Vrede van Rijswijk (1697)	79
VERLIES IN DE SPAANSE NEDERLANDEN	30	HERVORMING EN HEROPBOUW	82
Landvoogd Leopold-Willem van Oostenrijk	30	De graaf van Bergeyck	82
Terreinwinst door de Fransen	32	Militaire en bestuurlijke hervormingen	83
De oorlog blijft onbeslist	33	Economische hervormingen	84
Vrede van de Pyreneeën (1659)	36	De heropbouw van Brussel	86
		Jozef-Ferdinand van Beieren	88
DE ZONNEKONING IN DE AANVAL	39	DREIGENDE OORLOG	89
Jeugd van Lodewijk XIV	39	Het overlijden van Karel II	89
Frankrijk een theaterstaat	41	Toenemende oorlogsdreiging	91
De Devolutieoorlog	42	Keizer Leopold I van Habsburg	92
Vrede van Aken (1668)	45	De toestand in de Nederlanden	94
		Hervormingen van Bergeyck	95
DE REPUBLIEK ONDER VUUR	48	DE SPAANSE SUCCESSIEOORLOG	96
Het stadhouderloze tijdperk	48	De hertog van Marlborough	96
De Hollandse oorlog	50	Slag bij Ramillies	99
Prins Willem III	50	Het beleg van Rijsel	102
Oorlog in de Spaanse Nederlanden	53	De laatste veldslagen	102
Vrede van Nijmegen (1678)	56	Vrede van Utrecht (1713)	104
		Het kind van de rekening	108

DEEL 3			DEEL 4	
OOSTENRIJK TREEDT AAN (1713-1740)	111		HET BEWIND VAN MARIA-THERESIA (1740-1780)	151
HET VERVLOEKTE BARRIÈRETRAKTAAT	111		DE OOSTENRIJKSE SUCCESSIEOORLOG	151
Keizer Karel VI	111		Jeugd en huwelijk van Maria-Theresia	151
Het Barrièrtraktaat	113		Het begin van de Oostenrijkse Successieoorlog	154
De delegatie naar Wenen	116		De toestand in de Nederlanden	155
De opdracht van Prié	117		Inval van de Fransen	157
PRIÉ ALS GEVOLMACHTIGD MINISTER	120		De Franse verovering	160
Inhuldiging en bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden	120		OORLOG EN VREDE	162
Oproer in Brussel	122		Holland in het vizier	162
Het lot van Anneessens	122		De Franse bezetting	164
Financiële problemen	124		Impact van het Franse bewind	165
Handelsschepen in Oostende	125		Vrede van Aken (1748)	169
De Oostendse Compagnie	127		Een nieuw begin	169
OP WEG NAAR EEN NIEUW BESTUUR	129		KAREL VAN LOTHARINGEN	173
De val van Prié	129		Een populaire landvoogd	173
De graaf van Daun	130		De prinselijke residenties	174
Een nieuwe landvoogdes	132		Leven aan het hof	175
Het hof in Brussel	134		Weduwnaar en grootmeester	177
Brand in het Paleis op de Koudenberg	138		Liefhebberijen	179
HET BEWIND VAN MARIA-ELISABETH	139		De landvoogd en de gevolmachtigd ministers	180
De strijd tegen het jansenisme	139		De laatste jaren van de landvoogd	183
De kerkelijke politiek	141		MATERIËLE VOORUITGANG	184
De landvoogdes aan het werk	142		Militaire zaken	184
De economische situatie	144		Sanering van de financiën	186
Adellijke ontspanning	146		Hervorming van de instellingen	188
De laatste jaren van de landvoogdes	148		Vernieuwing van de infrastructuur	189
			Herstel van de nijverheid	194
			Arm en rijk	195
			De opbloei van Gent	198
			GEESTELIJKE ONTWIKKELING	199
			Kerkelijke toestanden	199
			De opheffing van de jezuietenorde	201
			Opbloei van de wetenschap	203
			De schone kunsten	206
			Ontluikende literatuur	209

DEEL 5			DEEL 6	
DE TIJD DER REVOLUTIES (1780-1794)		213	HET FRANSE BEWIND (1794-1815)	269
JOZEF II EN DE VERLICHTING		213	BELGIË ALS WINGEWEST	269
De verlichting		213	Contributie	269
Jeugd en huwelijk van Jozef II		216	Rekwisitie en assignaten	271
Mederegent van Oostenrijk		219	Republikeinse symbolen	272
Reis door de Nederlanden		221	De organisatie van het land	274
Verzoekschriften		224	De vereniging met Frankrijk	276
			De Bataafse Republiek	278
MARIA-CHRISTINA EN DE EERSTE HERVORMINGEN		225	DE REPUBLIEK AAN HET WERK	280
Landvoogden Maria-Christina en Albert-Casimir		225	Nieuwe instellingen	280
Het bestuur onder de nieuwe landvoogden		228	Frans belastingen	282
Opheffing van het Barrièretraktaat		229	Begin van de kerkvervolging	283
Kerkelijke hervormingen		231	Secularisatie van armenzorg, scholen en parochies	285
De opheffing van de kloosters		233	Van verkiezingen tot een staatsgreep	287
De Keteloorlog		235	Hoogtepunt van de kerkvervolging	287
			Verkoop van kerkelijke goederen	289
GROTE HERVORMINGEN EN HET BEGIN VAN DE OPSTAND		236	DE BOERENKRIJG	291
Pleidooi voor het Nederduits		236	Conscriptie	291
Hervorming van het kerkelijk leven		239	Opstanden in Vlaanderen	293
Bestuurlijke en gerechtelijke hervormingen		240	Opstanden in Brabant	295
Delegaties naar Wenen		242	De Boerenkrijg in de Antwerpse Kempen	297
Kogels tegen het verzet		244	Ondergang in Hasselt	299
De stilte voor de storm		245	Naweeën van de Boerenkrijg	300
DE BRABANTSE OMWENTELING		248	NAPOLEON VAN CONSUL TOT KEIZER	302
Revoluties in het buitenland		248	De opgang van Napoleon Bonaparte	304
De Staten van Brabant		250	Orde en rust	305
De gewapende opstand		252	Napoleon op reis door België	306
Inval in de Nederlanden		254	Het Franse Keizerrijk	310
De Verenigde Nederlandse Staten		256	Frans vernieuwingen	312
De strijd tussen democraten en conservatieven		257	Economische opbloei	314
DE RESTAURATIE		259	Wetenschap en kunst	316
Terugkeer van de Oostenrijkers		259	Taal en literatuur	319
Inval van de Fransen		261	DE VAL VAN HET FRANSE KEIZERRIJK	320
Kortstondig Frans bestuur		262	De Kerk in het verzet	320
De tweede Oostenrijkse restauratie		264	Napoleon opnieuw op reis door België	322
Het einde van het Oostenrijkse bewind		266	Het Koninkrijk Holland	324
			De Russische veldtocht	324
			De laatste loodjes	327
			Een Oranjevorst voor België	329
			Op weg naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden	332
			Slag bij Waterloo	335
			Epiloog	339

LIJST VAN LANDVOOGDEN EN VAN GEVOLMAGTIGD MINISTERS EN/OF MILITAIRE BEVELHEBBERS IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN	342
BIBLIOGRAFIE	342
INDEX VAN PERSONEN	344
ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	351

WOORD VOORAF

In 1648 was de Tachtigjarige Oorlog voorgoed voorbij en werd de Republiek der Verenigde Provinciën onafhankelijk. In het Noorden beleefden de Hollanders hun Gouden Eeuw, terwijl de Zuidelijke Nederlanden pijlsnel afgleden naar een tweederangs natie. Het land werd voortaan bestuurd vanuit onbereikbare cenakels in Madrid, Wenen of Parijs. Voortdurend hadden de inwoners te kampen met invallen van Franse of geallieerde troepen en nooit hadden men eens rust. Het trotse zelfbewustzijn van de Vlamingen, Brabanders en Walen stond onder zware druk en het uitbundige bourgondische leven werd door de dagelijkse ellende geregeld gesmoord in bloed, zweet en tranen. De inwoners laafden zich vol nostalgie aan hun glorieuze verleden: het middeleeuwse hoogtij van de Vlaamse steden, de bourgondische praal en pracht, de gouden tijd van keizer Karel en de verloren rijkdom van de havenstad Antwerpen. Dat is het heersende beeld over die ongelukkige periode 1648-1815, maar bij nader inzien is het niet helemaal correct.

ENORM POTENTIEEL

Het enorme potentieel van dit dichtbevolkte land met zijn nijvere inwoners en zijn fantastische ligging bleef ongebroken. Dat beseften die grootmachten beter dan de inwoners zelf, want niet toevallig werd er in die jaren ontzettend veel gevochten op het grondgebied van de Zuidelijke Nederlanden. Het land werd gedurende eeuwen het strijdtoneel van Europa. De Spanjaarden wilden het land niet verliezen, al kostte hun dat een fortuin. De landvoogd Maximiliaan-Emanuel van Beieren was bereid zijn eigen land op te offeren om het te bezitten. De Fransen, vanaf Lodewijk XIII tot en met Napoleon, wensten het niet enkel te veroveren, maar ook in te lijven. De Hollanders probeerden het tot elke prijs onder controle te houden om hun eigen welvaart te beschermen. Voor

de Oostenrijkers was het hun belangrijkste troefkaart én desnoods ruilmiddel om naburige Duitse en Italiaanse gebieden te verwerven. De Pruisen wilden ten minste het gedeelte ten zuiden van de Maas aanhechten. En de Britten keken met argusogen naar de havens van Oostende en Antwerpen, en speelden scheidsrechter om de kemp-hanen buiten boord te houden.

Keer op keer werd het land door vreemde troepen overspoeld, werden steden bestookt en het platteland verwoest, vooral in de grensstreek met Frankrijk, maar op het einde van de 18de eeuw behoorde de Vlaamse landbouw niettemin tot de beste ter wereld. In 1695 werd het centrum van de hoofdstad door een zinloos Frans bombardement in de as gelegd, maar vijf jaar later was de Grote Markt van Brussel geheel heropgebouwd, mooier dan ooit tevoren. De havenstad Antwerpen werd door de Hollanders aan de ketting gelegd, maar weldra dreigde Oostende Amsterdam te onttronen als leverancier van koloniale waren. Met het mes op de keel moest de Oostenrijkse keizer weldra inbinden. Maar terwijl sommige steden wegwijnden, beleefden Brussel en Gent een geweldige opbloei, terwijl ook op het platteland indrukwekkende herenboerderijen, kastelen en abdijen werden gebouwd of verfraaid. Brussel werd eind 18de eeuw gerekend geroemd als een prachtige stad, en de talloze dorpen en stadjes in de Zuidelijke Nederlanden als verzorgd en welvarend. In de Oostenrijkse periode werd het land uitgerust met nieuwe kanalen en steenwegen, die door alle vreemde reizigers werden geroemd. In de streek van Gent en in Wallonië was toen de industriële revolutie al begonnen in de textielsector, de mijnbouw en de metaalnijverheid. Bij de aanhechting van België bij Frankrijk in 1795 waren de Franse revolutionairen ervan overtuigd dat ze een 'immens rijk land' hadden veroverd. Het telde toen al 3 miljoen inwoners, tegenover 2 miljoen in Nederland.

GEBREK AAN PATRIOTTISME

Kenmerkend voor de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden was hun gebrek aan patriottisme. Ze voelden zich hoogstens Vlaming, Brabander of Luxemburger, maar in geen geval Spaans of Oostenrijks, laat staan Frans. Tegenover de heersende vorst gedroegen ze zich meegaand, voor zover die hun diepgewortelde gewoontes, privileges en tradities niet aantastte. Ze hadden immers al zo veel oorlogen, machtswissels en Blijde Inkomsten meegemaakt dat het hun niet veel kon schelen wie er over hen regeerde, als ze maar met rust werden gelaten. Toen de Franse troepen in 1745 Brussel binnenmarcheerden, vervingen de vroede vaders het embleem op de stadspoorten, zongen de geestelijken een Te Deum en kon het dagelijks leven hervat worden. Intern bleef immers alles bij het oude. De regionale en lokale machthebbers wensten vooral dat de standenmaatschappij en hun eeuwenoude voorrechten overeind bleven. De gewone man hoopte dat hij zijn luttele spaarcenten niet zou kwijtraken en dat de broodprijs binnen de perken bleef. De verre vorst liet hem koud, tenzij hij op bezoek kwam en geld rondstrooide. Zijn werkelijke leiders waren de pastoor, de bisschop én de paus in Rome, die voor de meeste inwoners de hoogste vorst op aarde was.

Aanvankelijk hadden de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden een duidelijke voorkeur voor het Spaanse bewind, omdat het streng katholiek was, maar zich bovendien nooit bemoeide met het lokale bestuur, zolang de bedden maar betaald werden. Het Oostenrijkse bewind luidde een periode van vrede in, maar toch was het oppassen ge-

↑ **Schaatsers op de stadsgrachten van Brussel: olieverf op doek door Robert van den Hoecke (1649).** Dit prachtige gezicht op de ijspret in Brussel schilderde Robert van den Hoecke (1622-1668), toen hij pas van Antwerpen naar Brussel was verhuisd en in dienst trad van landvoogd Leopold-Willem van Oostenrijk. Die staat ook op het schilderij (vooraan rechts), maar ietwat verloren tussen de talrijke toeschouwers. Het idyllische tafereel toont ook hoe de stadswallen begonnen af te brokkelen, een veeg teken op het ogenblik dat de Franse dreiging voortdurend toenam.

blazen, want de landvoogden waren niet enkel katholiek, maar ook verlicht. Toen de gevormde minister, de markies van Prié, hervormingen wenste door te voeren, leidde dat tot de executie van de conservatieve Brusselse ambachtsdeken Frans Anneessens in 1719. Later gedroeg Karel van Lotharingen zich echter als een goedlachse en milde landvoogd en dus werd hij door de inwoners op handen gedragen. Toen keizer Jozef II als een verlichte despoot de modernisering van de maatschappij doorvoerde en alle tradities met voeten trad, kwamen de inwoners voor het eerst in anderhalve eeuw in opstand en riepen de onafhankelijkheid uit van de 'Verenigde Nederlandse Staten'. Maar zodra Jozefs opvolger toegevingen had gedaan, schaarden ze zich weer onder zijn bewind. De Franse tijd begon met een schrikbewind, maar dat leidde niet tot een opstand. Pas toen de Fransen de Kerk openlijk aanvielen en de verplichte dienstplicht invoerden, brak de Boerenkrijg uit. Napoleon herstelde de Kerk in eer, waarna orde

en rust terugkeerden. Zelfs toen Napoleon dreigde ten onder te gaan, kwam de bevolking niet in opstand. Wat was immers het alternatief? De aanhechting door het protestantse en eigenwijze Nederland was zeker en vast geen gelukkige optie, die dan ook niet zou standhouden.

DE FRANSE DREIGING

De rode draad in de periode 1648-1815 is de Franse dreiging, die van meet af aan als een zwaard van Damocles boven het land hing. In 1648 sloot de Spaanse koning noodgedwongen vrede met de Hollanders, omdat de Fransen aan alle zijden opdrongen en hij geen twee oorlogen tegelijkertijd kon voeren. Onder het bewind van Lodewijk XIV ging het van kwaad tot erger en waren de invallen in de Zuidelijke Nederlanden niet meer te tellen. Toen de Franse koning echter in 1672 overmoedig ook Nederland aanviel, kwam daar stadhouder Willem III aan de macht, die zijn doodsvijand zou worden. Willem III verloor in 1677 de slag bij het Noord-Franse Kassel, waardoor de Zuidelijke Nederlanden Frans-Vlaanderen verloren. Vooral de Franse aanhechting van de Rijselse metropool betekende voor de Nederlanden een onherstelbaar verlies. Maar Willem III, die bovendien in 1689 koning werd van Engeland, versaaftte niet en zou er uiteindelijk in slagen de expansiedrang van Lodewijk XIV een halt toe te roepen.

In 1700 volgde de Spaanse Successieoorlog, waarbij de Bourbons Spanje in handen kregen en de Zuidelijke Nederlanden een vazalstaat werden van de Franse koning. Het werd een gouden tijd voor de Brabander Jan van Brouhoven, graaf van Bergeyck, een staatsman van formaat, die echter resoluut de Franse kaart trok. Hij werd dan ook uitgerangeerd toen de Britse hertog van Marlborough en de Hollanders in 1706 de Zuidelijke Nederlanden konden heroveren. Uiteindelijk kwam het land in 1713 terecht onder Oostenrijks bewind, maar de Republiek behield wel het recht om garnizoenen te plaatsen in een reeks barrièresteden. Het zou echter niet baten, want tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog veroverden Franse troepen moeiteloos de Zuidelijke Nederlanden (1745-1748). Daarna sloot Maria-Theresia met het gevaarlijke Frankrijk een bondgenootschap, wat het land een vrede van meer dan veertig jaar opleverde. Maar de Franse honger was niet gestild, want tijdens de Franse Revolutie zouden de Zuidelijke Nederlanden in 1792 en 1794 alweer door Franse troepen overspoeld worden, deze keer met inbegrip

van het Prinsbisdom Luik. Sinds de aanhechting van beide gebieden in 1795 sprak men niet langer van de Zuidelijke Nederlanden, maar van de Belgische departementen.

Frankrijk was een sterk gecentraliseerde staat met een efficiënt overheidsapparaat, waartegen de wirwar van regionale en lokale gebruiken in de Zuidelijke Nederlanden niet kon optornen. Onder Napoleon werd dan ook de basis gelegd van een modern bestuur, dat in grote lijnen tot op de dag van vandaag blijft voortbestaan. Toch voelden de inwoners van de Zuidelijke Nederlanden zich in Frankrijk niet thuis, en dat gold zeker voor de Nederlandstaligen, die de overgrote meerderheid vormden binnen de Belgische departementen. Al onder de Oostenrijkers was het Frans de bestuurstaal in Brussel en nam de invloed van de Franse cultuur voortdurend toe. Tijdens de Franse verovering in de jaren 1745-1748 werd die invloed nog versterkt. Het Frans werd sindsdien immers steevast geassocieerd met lichtvoetig theater en de frivoliteit van het rococotijdperk, weldra ook met de verlichting van Voltaire, Rousseau, Montesquieu en de encyclopedisten. Toen de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk werden aangehecht, was het Frans alomtegenwoordig en werd het zelfs verplicht als onderwijstaal. De meeste inwoners hadden echter de neiging om de heersende Franstalige klasse te negeren en het Franse onderwijs te mijden, zodat het Nederlands in het dagelijks leven bleef voortleven. Onder het bestuur van Willem I kreeg het Nederlands een nieuwe impuls en werd het als cultuurtaal in België van de ondergang gered.

Wat bezielde Frankrijk eigenlijk om telkens weer op veroveringstocht te gaan in de Nederlanden? Onder Lodewijk XIV heerste de overtuiging dat de grenzen van Frankrijk niet veilig genoeg waren. Zeker in het noorden, waar de meeste rivieren van noord naar zuid liepen, lag de grens wijd open voor invallende troepen. De veldtochten van keizer Karel hadden dat duidelijk aangetoond. Vooral de vestingbouwer Vauban drong bij de koning aan op een homogene grens en dus werd heel wat gebied veroverd en afgegrensd met een reeks versterkingen tussen Duinkerke en Philippeville. Pas na het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789 ontstond de dwanggedachte dat Frankrijk zijn natuurlijke grenzen moest bereiken en dat waren de Atlantische oceaan, de Alpen en de Pyreneeën, maar ook de Rijn. En dus werden de Zuidelijke Nederlanden, het Prinsbisdom Luik en enkele Duitstalige gebieden op de linkeroever van de Rijn veroverd en aangehecht. Nederland genoot wat meer prestige, zodat de Fransen in 1795 genoeg namen met een vazalstaat, de Bataafse Republiek. Maar dat zou niet blijven duren.

In 1806 veranderde de Republiek in het Koninkrijk Holland en in 1810 werd het land zelfs helemaal door Frankrijk ingelijfd. Pas met de Slag bij Waterloo in 1815 kwam voorgevoerd een einde aan de Franse dreiging, die de geschiedenis van de Nederlanden vanaf de middeleeuwen had overschaduwd.

DE ROL VAN NEDERLAND

Niet enkel de Franse expansiezucht, maar ook de inmenging van de Nederlandse Republiek is een constant gegeven in dit boek. Sinds de Vrede van Munster (1648) luidde het Hollandse devies ‘Gallia amica, non vicina’ (Frankrijk als vriend, niet als buur) en dus zag de Republiek de Spaanse Nederlanden als een noodzakelijke bufferstaat, die tot elke prijs behouden moest blijven. Stadhouder Willem III, die later ook de koning werd van Groot-Brittannië, heeft er alles aan gedaan om die politiek door te voeren en de Franse expansie een halt toe te roepen. Zonder Willem III zouden de Zuidelijke Nederlanden vermoedelijk grotendeels door Frankrijk zijn opgeslorpt en zou het huidige België niet hebben bestaan. Om zijn doel te bereiken zette hij zo zwaar in op het landleger dat de Republiek haar vloot verwaarloosde. Willem III heeft aldus de neergang van zijn land bevorderd, maar dat gebeurde zeker niet bewust. In zijn visie had de Republiek altijd voorrang op de belangen van de Zuidelijke Nederlanden. Toen Brussel in 1695 door Franse troepen werd gebombardeerd, gebeurde dat om Willem III weg te lokken van het beleg van Namen. Maar de stadhouder gaf geen krimp, omdat voor hem Namen en de Maasvallei – de traditionele toegangspoort tot de Republiek – veel belangrijker waren dan de hoofdstad van de Spaanse Nederlanden.

Ook na de oorlogen met Lodewijk XIV wierp de Republiek zich op als de beschermheer van de Zuidelijke Nederlanden. Op de grens met Frankrijk werd een barrière van vestingsteden aangelegd, die de Republiek zou bemannen, zij het grotendeels op kosten van de zuiderlingen. Het was immers nooit de bedoeling van de Republiek om welvaart te creëren in de Spaanse of Oostenrijkse Nederlanden. Ze wilde vooral de eigen welvaart handhaven, desnoods ten koste van het Zuiden. Antwerpen bleef al die jaren aan de ketting, maar toen Oostende probeerde die taak over te nemen, was de reactie meedogenloos. Al in 1698 organiseerde de graaf van Bergeyck voor het eerst een handelscompagnie in Oostende, waarop de Nederlandse Staten-Generaal dreig-

den met doodstraf en confiscatie voor iedereen die er zijn medewerking aan verleende. Toen diezelfde Bergeyck maatregelen nam om de eigen industrie te bevorderen, beschouwde de Republiek dat als ongeoorloofde concurrentie en dwong Bergeyck tot ontslag. Onder het Oostenrijks bewind was het niet anders. De nieuwe Oostendse Compagnie van 1722 werd onder druk van de Republiek al gauw opgeheven. Nieuwe invoerheffingen of tolmaatregelen, die de industrie van de Oostenrijkse Nederlanden wat zuurstof moesten geven, werden telkens opnieuw door de Republiek hardnekkig bestreden. En toen Jozef II in 1784 de Schelde open verklaarde, leidde dat zelfs tot een militaire interventie.

Maar het was niet alles kommer en kwel. De Republiek diende geregeld als vluchtoord voor Vlaamse en Brabantse ballingen, zoals de jansenisten of de patriotten, terwijl het Zuiden ook geregeld verbannen Hollanders verwelkomde. Tijdens de Boerenkrijg streeden heel wat opstandelingen met wapens uit de Republiek, maar diezelfde Republiek leverde ook de troepen om de Boeren te verslaan. In die dagen stelden Belgische patriotten voor het eerst hun hoop op het Oranjehuis om hen van de Fransen te bevrijden. Het idee viel in vruchtbare aarde, want uiteindelijk zette Groot-Brittannië het licht op groen voor een vereniging van België en Nederland onder het Oranjehuis. Maar de Belgen hadden zelf geen inspraak in al dergelijke plannen. Te velen van hen hadden gecollaboreerd met het Franse bestuur om gehoord te worden. Nadat het land gedurende eeuwen het strijdtoneel van Europa was geweest, bleef het een machteloze speelbal tussen de grote mogendheden. Maar niet voor lang meer! Nog vijftien jaar scheidde het land van de onafhankelijkheid.

DE KRACHTSVERHOUDINGEN TUSSEN DE PROVINCIES

In dit boek worden af en toe de krachtsverhoudingen tussen de provincies onderling weergegeven, voor zover vergelijkende cijfers beschikbaar waren. Soms gaat het om belastingen of vrijwillige bijdragen, dan weer om de lengte van aangelegde wegen of het bevolkingsaantal, maar altijd stak het graafschap Vlaanderen met kop en schouders boven de andere provincies uit. Vlaanderen bleek doorgaans goed voor 40 procent of meer van het totaal en zakte nooit onder de 35 procent. Zelfs het verlies van Frans-Vlaanderen maakte daarbij weinig verschil. Na de herverdeling in departementen onder het Franse

bewind bleven de beide Vlaamse departementen (van de Schelde en van de Leie) bij een volkstelling het grootst met respectievelijk 20 en 15,5 procent van het totaal. Het hertogdom Brabant volgde steeds als tweede met een score van meer dan 20 procent in diverse domeinen. Na de herverdeling in departementen (van de Dijle en Twee Neten) vertegenwoordigden de Brabantse departementen respectievelijk 12 en 8 procent van de totale bevolking en brachten ze samen 20 procent op van de belastingen. Als derde volgde steevast het graafschap Henegouwen met cijfers tussen 10 en 15 procent. Omgebouwd tot het departement Jemappes vertegenwoordigde het 15 procent van de totale bevolking. Daarna volgde het hertogdom Luxemburg, later het departement van de Wouden, met een score tussen 5 en 7,5 procent. De overige provincies legden nog weinig gewicht in de schaal, behalve het Prinsbisdom Luik, dat echter pas in de Franse tijd deel uitmaakte van België. Nadat het was omgevormd tot het departement van de Ourthe, vertegenwoordigde het 10 procent van de totale Belgische bevolking en leverde het een financiële bijdrage van 10 procent.

Het overwicht van Vlaanderen en Brabant was dus bijzonder groot. Samen vertegenwoordigden ze meer dan de helft van de totale bevolking, terwijl hun gezamenlijke bijdrage aan het centrale bestuur kon oplopen tot twee derde van de inkomsten en soms zelfs meer. Deze beide gewesten telden bovendien alle grote steden, zoals Brussel, Antwerpen, Gent en Brugge. Alleen Luik kon daartegen optornen, maar het maakte pas deel uit van het land sinds het Franse bewind. Als er dus in dit boek veel aandacht gaat naar Vlaanderen of Brabant en minder naar provincies zoals Namen, Doornik of Luxemburg, dan is daar een goede reden voor. Wat de steden betreft krijgt Brussel de meeste aandacht, want het was de hoofdstad en de zetel van de landvoogd en het centraal bestuur. Daarnaast komen ook Gent en Oostende ruim aan bod, want zij vormden sinds de 18de eeuw de belangrijkste groepipolen van handel en industrie. Antwerpen komt dan weer minder ter sprake, althans tot de komst van Napoleon. De stad stagneerde immers op alle gebieden: de Schelde bleef gesloten en de vrede met de Hollanders werd zelden verstoord.

NAAMGEVING

De naamgeving van de beschreven gewesten is geen eenvoudige zaak. In het boek *Oranje tegen Spanje* werd de uitdrukking Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden

of kortweg Zuiden en Noorden zorgvuldig geweerd, omdat de vorming van deze landen toen nog volop in beweging was. Maar na de Vrede van Munster (1648) is de toestand duidelijk. In het Zuiden lagen de Spaanse, later Oostenrijkse Nederlanden, of samengevat de Zuidelijke Nederlanden. Vanaf 1795 is die term echter niet langer houdbaar. De Fransen veroverden immers zowel de Zuidelijke Nederlanden als het Prinsbisdom Luik en lijfden beide gebieden bij Frankrijk in. Sindsdien sprak men van ‘de Belgische departementen’ of kortweg van ‘België’. De uitdrukking ‘België’ of ‘Belgische’ wordt dus enkel gebruikt vanaf de Franse tijd. In het Noorden was de gangbaarste naam de Republiek der Verenigde Provinciën of kortweg de Republiek. In de Franse tijd werd dat de Bataafse Republiek, later zelfs het Koninkrijk Holland, dat uiteindelijk eveneens door Frankrijk werd aangehecht. De uitdrukking ‘Nederland’ of ‘Nederlandse’ wordt daarom enkel gebruikt vanaf de Franse tijd. Als er in die Franse tijd sprake is van ‘de Republiek’, zonder meer, gaat het steeds om de Franse Republiek en niet om de Bataafse Republiek. En opgelet: als er sprake is van ‘de Nederlanden’, zonder nadere specificatie, gaat het in principe om Noord en Zuid tezamen.

METHODE EN INVALSHOEK

De kennis over de Zuidelijke Nederlanden in de periode 1748 tot 1815 ligt verspreid over een verbluffend groot aantal werken. De leesbaarste synthese is nog steeds die van Henri Pirenne (*Histoire de Belgique*), maar die is al bijna een eeuw oud. Tal van specialisten zijn ondertussen aan de slag gegaan in grote verzamelwerken als de *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (dln. 7-11, 1979-1983), *België in de zeventiende eeuw* (2006), *Oostenrijks België* (1987) en *België onder het Frans bewind* (1993). Ook andere synthesesewerken bleken van onschatbare waarde, zoals *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden* (1994) of het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (sinds 1964), maar ook catalogi bij de herdenking van belangrijke historische personages, zoals landvoogd Karel van Lotharingen en keizerin Maria-Theresia, of van gebeurtenissen, zoals de oprichting van de Oostendse Compagnie, de Franse Revolutie, de Boerenkrijg of de Slag bij Waterloo. Daarnaast verschenen tal van deelstudies en biografieën, die dikwijls een ander licht werpen op bepaalde figuren, zoals op de laatste Spaanse Habsburgers Filips IV en Karel II, op stadhouder

Willem III, op de graaf van Bergeyck – onze enige staatsman van formaat – op de Oostenrijkse gevolmachtigd minister Prié, op de landvoogden Maria-Elisabeth, Karel van Lotharingen en Maria-Christina, en op de gangmaker van de Vlaamse beweging, Jan-Baptist Verlooy. Bovendien bleek Wikipedia een eindeloze bron van data en trivia, waardoor het mogelijk werd zelfs het kleinste dorp of totaal onbekende personages te identificeren.

Er verschenen ook heel wat nieuwe studies over de talloze oorlogen in deze periode, waarin doorgaans het aantal slachtoffers tot redelijke, zij het nog altijd gigantische proporties werd herleid. In tegenstelling tot voorgaande eeuwen nam het aantal statistieken in de nieuwe tijd enorm toe, zodat in dit boek meer cijfers verwerkt werden dan ooit tevoren. Toch blijft enig voorbehoud noodzakelijk, want zelfs gedegen studies spreken elkaar voortdurend tegen. Ik heb geleerd dat ‘verlies’ van troepen zoveel betekent als ‘niet langer beschikbaar’. Onder ‘verlies’ zijn dus begrepen: gesneuvelden, gewonden (die al dan niet overleven), gevangengenomen troepen, vermisten en deserteurs. Bij ernstige twijfel koos ik steeds voor het laagste geschatte cijfer, dikwijls in de vorm van ‘meer dan’. Bij andere cijfers, zoals het aantal inwoners, kloosters, geestelijken, ambtenaren, bijdragen of belastinggelden, ben ik uiterst behoedzaam te werk gegaan en heb soms uren zitten vergelijken, controleren en afwegen, om ten slotte het cijfer af te ronden op een aanvaardbaar niveau. Voor sommige cijfers kon ik wel een bladzijde in voetnoot meegeven, maar in een synthese is dat vooral ballast en ik wil het leesplezier niet belemmeren.

De stijl van het boek is grotendeels dezelfde als in de vorige delen (*De graven van Vlaanderen*, *De Bourgondische vorsten* en *Oranje tegen Spanje*), wat betekent dat ik probeer te schrijven in een heldere, maar plastische taal, die ook de sfeer van de gebeurtenissen oproept. Toch is er een verschil. Middeleeuwse vorsten, Bourgondische hertogen en zelfs Willem van Oranje leveren een epischer verhaal op dan de meticuleuze aanpak van een gevolmachtigd minister in de Oostenrijkse tijd of van een departementsprefect onder het Franse bewind. De tijden veranderen en er is in dit boek meer ruimte voor het leven van het volk dan in de voorgaande eeuwen, toen vorsten en landvoogden alle aandacht naar zich toe trokken. Door het groeiend aantal bronnen weten we trouwens veel meer over boeren en burgers, die in die jaren hun ‘natuurlijke’ recht op inspraak, welvaart en geluk steeds luider begonnen op te eisen.

Dit boek sluit naadloos aan op *Oranje tegen Spanje. Eenheid en scheiding van de Nederlanden onder de Habsburgers (1500-1648)*, dat verscheen in 2015 en op

zijn beurt een vervolg was op *De graven van Vlaanderen* en *De Bourgondische vorsten*. We kunnen dus stilaan wel van een reeks spreken, al was dat aanvankelijk niet de bedoeling. Omdat ik ben opgeleid als mediëvist, waagde ik me deze keer op onbekend terrein, reden waarom ik geregeld een beroep deed op professor emeritus Michel Cloet, een specialist van de nieuwe tijd, vooral van kerkgeschiedenis. Hij heeft alle teksten nauwkeurig nagelezen en mij goed geholpen met zijn kennis én zijn uitgebreide bibliotheek. Ik dank ook de uitgeverij van het Davidsfonds, die momenteel vaart onder de vlag van de Standaard Uitgeverij, voor de aanhoudende blijken van vertrouwen. Ten slotte dank ik mijn echtgenote Anne Stroobants, met wie ik al twintig jaar getrouwd ben en die me telkens weer de tijd en de ruimte geeft om me onder te dompelen in het verre verleden. De reizen naar Madrid, Wenen en Parijs om een beter beeld te krijgen van de oude hoofdkwartieren waren ook voor haar mooi meegenomen.

GEBRUIKTE MUNTEENHEDEN

In dit boek worden voornamelijk drie munteenheden gebruikt: onder het ancien régime is dat de gulden, onder het Frans bewind het pond en de frank. De gulden en het pond zijn onderverdeeld in 20 stuivers, de frank in 100 centimes. Vanaf 1690 werd een onderscheid gemaakt tussen de gulden Brabants courant (voor dagelijks gebruik) en de wisselgulden (rekenmunt van de bankwereld en de groothandel). In 1704 vond een devaluatie plaats van de gulden Brabants courant, die sindsdien minder waard was dan de wisselgulden (7 gulden Brabants courant = 6 gulden wisselgeld). In vele studies is niet helemaal duidelijk of met ‘gulden’ de gulden Brabants courant dan wel de wisselgulden bedoeld wordt, maar in de regel gaat het om de eerste. De overheid rekende in elk geval in gulden Brabants courant. In Holland vond geen devaluatie plaats, zodat de Hollandse gulden overeenkomt met de wisselgulden. Met de komst van de Fransen deed het pond Tournoois (*livre tournois*) zijn intrede, maar het werd al in 1795 vervangen door de frank. Een frank had nagenoeg dezelfde waarde als het oude pond (80 frank = 81 pond) en kwam sindsdien overeen met 0,55 gulden Brabants courant.